

Fattighus

Inga-Lill Andersson

Missväxten i slutet på 1600-talet gjorde att många människor led av hungersnöd och svalt ihjäl. Svälten blev en vanlig del av vardagen i livet. Vid bouppteckningar då arvet efter avliden skulle fördelas måste man även donera till fattigvården. För att stävja det myckna tiggeriet kom år 1642 en tiggarförordning där regler uppsattes för fördelningen till de utfattiga, sjuka och gamla, samt regler till fattighusen för fördelningen av allmosorna. Några gamla människor gav bort sin egendom för att få födoråd, mat och kläder samt för kyrkibesök och att flatföras till sin död.

Under 1600-talet var det många krig med danskarna i västra Sverige särskilt runtomkring Göta älv och i Gärdhem, där socknarna fick ställa upp med män och hästar. Detta gjorde att det därefter fanns många fattiga änkor som levde i armod, eftersom männen förlorades i krig. I *Gerdhem* och *Trällhättan* hade danskarna gått hårt åt både folk och få, gods och gårdar, ingen mat fanns och folket svalt i backstugorna. Kyrkan rekommenderade nu att alla socknar skulle hålla fattighus, vilket fanns med i Kyrkolagen 1686. Däri rekommenderades att fattigstugor skulle ordnas, och från år 1734 blev detta en viktig regel. Ibland ansåg byn sig inte ha möjlighet eller vilja att inrätta fattigstugor, då fick den fattige bo hos någon bonde eller att byborna gemensamt fick ordna matförsörjningen. Man blandade bark i brödet, vilket var enklare att nödäta om man åt snabbt och drack blåsur mjölk till. Det var bättre med barkbröd än att sitta med tomma fat. På somrarna skickades unga barn ut på tiggarrått. De stod så tysta med nedböjt huvud vid tröskeln, att det tog lång tid för de kuvade barnen att i ödmjukhet få fram sitt tiggarrärende. Barn till fattiga föräldrar fick väldigt mycket stryk och de kunde spännas fast, då inte fadern orkade hålla dem längre, när han skulle slå. Stryk gjorde barnen rädda och försagda inför vuxna människor. Våldet är den enfaldiges absolut sista utväg, för att tömma sin besvikelse över sin lott i livet.

Fattigstugorna låg ofta i närheten av kyrkan i byn, då prästen och klockar'n ordnade med föda för de arma och utsatta i församlingen. Nära kyrkan låg också den boden där tiondet lämnades, som utdelades till de behövande. En tiondel av skörd och slakt skulle lämnas till kyrkan för kungens räkning, prästens liv samt för de fattigas behov. En stor del av tiondet skulle vidareändas uppåt inom kyrkans organisation, så det var nog endast en liten bråkdel, som kom till de fattiga. Alla som svalt fick inte plats i fattigstugan, de år då det var missväxt på åkrarna, vilket gjorde att svälten stod för dörren. På somrarna fick de arma människorna samla bär, växter, svamp, örter och snarade en och annan harpalt, för att äta vad naturen gav. Vintertid var det endast fattigstugan samt tiggeri som gällde. De boende i fattigstugan fick känna av sin ynkedom och kunde förnedras å det grövsta. ”Det är minsann inget latmansgöra att bo på *fattistöva*”. Fattighjonen skulle försöka att bidra med vad de kunde och skulle ut ur huset på morgonen för att söka något dagsverke. Ibland hade fattigstugan en ko eller get och de fick lite mjölk, men ibland hände det att de gamla och orkeslösa svalt ihjäl och dog av vanvård.

De tidigaste fattighusen hade ofta endast ett stort rum i bottenvåningen samt ett rum på vinden för den som var föreståndare, vilket kunde vara ett annat fattighjon. I stora rummet fanns en stor vedeldad spis där man även kunde baka. Det var enda värmekällan. Vid ena långsidan fanns sängar för män och vid andra långsidan för kvinnor. När det fanns många personer vintertid i fattigstugan, så låg man två och två i slaferna och skavfötters. Det fanns inget eget utrymme, man kanske bara hade en plats vid sängen för sina ladder. Under sin tilltufsade kuddhöj av gamla paltor förvarade de sina få ägodelar, samt brödbitar och mat som de sparat undan. Nöden är uppfinningarnas moder och fattighjonet hade inget eget skåp.

Råttorna hittade alltid matresterna och runt matplatsen kröp alltid små möss. Loppor och löss fanns det gott om. Någon gång tog man en björkkvast eller piassavakvast och sopade golvet. Runt spisen var det trångt, då många ville få värme och andas av matlukten. Vid jultid kom kanske någon piga eller dräng från de större gårdarna med lite julgotter. Om personen var helt sängliggandes, hjälptes han upp av de andra, men var annars hänvisad till en sovplats i hörnet tillsammans med de galna, senila och idioterna. Fanns det ingen möjlighet att ta hand om de efterblivna stackarna, så sändes de i vagn till närmsta hospital, där de fåniga kunde hållas fastkedjade. Där fanns de vansinniga, uslingarna och de med stort raseri inombords, som behandlades med tvång, svält och isiga bad. Från 1500-talet fanns hospital i Vadstena utanför klostermurarna. Och från 1700-talet fanns där Stora dårhuset där det satt tolv usla, rasande och svagsinta människor. Här fanns från Gärdhem hospitalshjonet Anders som avled år 1849.

Ingen medömkan fanns. Fattighusen fanns inte ute på landet, ty man trodde att de då skulle befolkas av fattiga som inte ville arbeta eller som var mycket störande. Det skulle i så fall innebära att det alltid var slagsmål och bråk samt bli en belastning för ordningsmakten. Gemene man trodde att borden var uppdukade och att linnelakan fanns i de högt av halm uppbäddade sängarna på fattighusen, så något medlidande fanns inte med dem där. I början av 1800-talet var områdena kring östra sidan av älven indelat i sju rotar som skulle hand om fattigvårdsärenden. Åkersvass, Olidan, Dockan, Trollhättan nedre och övre, Trollhätte bolag samt Stavered. Senare var det två rotar där södra roten var söder om Olidan och den norra fram till Staveredsmosse, ty mossen tillhörde Gärdhem.

1820 hade Sverige en så stor befolkningsökning att nöden blev markant och många gick under av umbäranden, fattigdom och svalt ihjäl. Man vädjade starkt från predikstolen till allmänheten att ge de fattiga, och till de större barnen, att de skulle göra sin plikt och ge sina föräldrar försörjning. Stafveredsmosse som låg norr om dåvarande Trollhättan, norr om kanaltorget vid Strömkarlen tillhörde Gärdhems socken. Här fanns många stora familjer och fattigdomen var stor och alla kämpade för att skaffa mat. Barnen där var svaga och dog ofta i barnsjukdomar som mässling, scharlakansfeber och bröstfeber i de dragiga husen, som inte skyddade från kyla, väder och vind.

Från gammal människa till små barn försökte man hitta något ätbart. När människor utvisades av Slussbolaget från Trollhättan, flyttade de till det närbelägna fattiga Staveredsmosse, som tillhörde Gärdhems socken. Trollhätte strand var ett magert område med hus som såg ut som små kojor mellan bergknallarna. Husen var backstugor intill berg och byggda av brädbitar som knappt var tätade mellan brädorna, men hade ändå ett litet fönster. Taket var belagt med grästorp och hade en liten skorsten. När höststormarna satte in drog det kallt i husen och sjukdomar i luftvägarna förekom ofta. I älven fanns det gott om fisk att meta och äta. Det fanns inga vägar markerade utan det var mest steniga stigar mellan husen. I Gärdhem var man mycket orolig över alla som byggde sig små hus och bosatte sig på Stavered och Sylte, ty de såg inte på fattiga människor med blida ögon. Det kom ett beslut, att de som byggde sig hus skulle deponera 50 riksdaler för framtida nöd, så att de inte låg fattigvården till last. När det var en så stor fattigdom kom dessutom koleran med magplågor och död år 1834, och sjukdomen drabbade värst de fattigaste.

År 1837 och 1868 var det stora nödår och stora tiggarevandringar drog runt med folk som tiggde och bad om något att hjälpa till med i jordbruket och få en brödkant. Fattighjonet hade en påse i sin hand och tiggarpasset runt sin hals för att få gå i roten och tigga som rotehjon. En socken var indelad i flera rotar. Andra socknar ville inte ta emot trashanken från annan socken, då man hade egna utfattiga att dra försorg om. Om vandrare kunde tänkas bli en börda för socknen, tilläts de inte sätta ner sina bopålar.

Orkade inte den fattige gå själv i sockengång - rotgången, så fördes den skröplige på kärra till nästa roteplats efter någon natt. Rotestugan användes av dem som absolut inget hade att vare sig äta eller dricka, rotestugan tillhörde roten och var en fattigstuga.

Samhället vid Stranna var mycket ordnat med stigar, backstugor på bergknallarna och med lönnkrogar. Kyrkorådet fick framföra varningar till dem som inte skötte sig i samhället. 1844 blev det en sockennämnd i Trollhättan som bland annat såg till personer som var dömda till allmänt arbete samt att den även hade uppsikt över dem som ansågs vara försvarslösa. Fattigvårdsförordningen kom år 1847 vilket innebar att fattigvården blev nu ordnad i en organisation. Fattigvårdsstyrelse skulle ordnas i varje socken. Nils Ericson, chef för Trollhätte kanalverk, var mannen som hade hjärta för de fattiga i Trollhättan.

Till arbeten vid Göta älv med dess sågar och kvarnar vid Trollhättan drogs många människor. När man inte orkade arbeta längre av förslitningar och ålderdom så fanns endast fattighuset att ta till. Många barn hade ingen far, då olyckorna ständigt återkom vid kanalen och då fanns inte längre mat på bordet. Och när inte far fanns, som var familjeförsörjare, så skingrades familjen, mor och de yngre barnen hamnade på fattighuset. Mamman kanske fick med sig en tummad psalmbok och en spinnrock utav sina få ägodelar. De gamla trähusen brann också allt som oftast ner och då försvann allt, och alla i familjen ställdes på bar backe. Då fick man lita till slakten, allmosor från kyrkans tionde samt till fattigkassan och till sist flytta in i 'fattistöva'.

Vid år 1850 fanns i Trollhättan omkring tusen innevånare och därtill 250 stycken boende på Stafvereds mosse. Nu anställdes en länsman, Frans Julius Gedda, som skulle se över ordningen vid gästgiveriet, förhindra tiggandet vid ångbåtarna i Trollhättan samt att stoppa utsocknes tiggare, då befolkningen ökade vid fabrikerna runt älven. Detta år kom koleran tillbaka och drabbade de boende vid kanalen mycket hårt. I oktober månad 1850 dog 11 personer av koleran på fattiga Stafverds mosse, flest var barn och gamla människor.

Stafvereds mosse samt Stavered ingår med centrala staden i Trollhättan år 1857. Det var ett fattigt samhälle, många människor levde runt älvvattnet i små stugor med ibland en kåltäppa intill, och med mycket superi som störde ordningen. Brännvin och öl höll hungern borta. Lönnkrogar fanns förutom gästgiveri och krogar, så alla starkvaror flödade. Det blev ofta handgemäng och nävarnas språk talade, då man skulle pröva sina krafter mot varandra. Nävarnas kraft tog vid när orden tagit slut. Straffade människor hade inget att göra på Trollhätte strand och fick ingenstans bo sedan 1795. Ingen fick ha utsocknes folk boende hos sig mer än två dagar, utan att den främmande hade ett arbetsbetyg som påskrevs av polisen. I Gärdhems socken fanns ett försörjningshem på Fåstorp.

Trollhättans statskyrka invigdes år 1862 och religionen hade en stor plats i människornas liv. *Tro på Gud för att det må gå dig väl ...* Komminister P. M. Åberg, ombesörjde själavård och kristendomsundervisning i skolan och bodde i en liten lägenhet i Prins Oskars skola. Många ville ha syndernas förlåtelse i söndagens nattvard, med vin och bröd. Nattvarden fick de som hade långa kjolar eller långbyxor, med andra ord de som var konfirmerade. Människor som levde på socknen var utfattiga och kände sig förnedrade när de måste tigga socknen om hjälp och fick äta av det som gavs, men nöden har ingen lag. År 1870 föddes oäkta flickan Matilda av försvarslösa pigan Anna som bodde på 'sockna' i Gärdhem. Socknen försörjde henne och hennes barn.

Vid fattighuset var alla dagar likadan. Det enda som bröt de enformiga dagarna var när någon dog och annat fattighjon flyttade in. Man gick upp tidigt på morgonen för att hyfsa till sig och sängen innan man åt frukost. Man fick inte själv bestämma när man ville komma och gå ut ur fattighuset. Fattighjonet som var utsedd som föreståndare kunde neka och bevilja allt efter tycke och smak. När man inte befann sig inom fattighusets hägn hade man vissa regler som man var tvungen att följa. Alla skulle utanför huset bära en fattighjonsbricka utanpå sina ytterkläder. Man fick inte tiggas runt eller gå till sal som höll krog och man skulle nogsamt passa sig för vad man yttrade om fattighuset. Det fick inte förekomma spirituosa drycker på fattighuset, men både männen och även kvinnor smygsöp ändå. Om man gjorde emot reglerna så kunde straff utmätas. De friska som inte hade någon sjukdom ex tbc fick gå på besök till sina släktingar, men det var inte allom givet. Ingen skrev ut sig från fattigstugan annat än kanske tillfälligt under sommaren, ty där var man boende resten av levnaden. Det var oerhört svårt att få en plats på fattigstugan, det krävdes att man var oförmögen till arbete. Och dessutom skulle plats finnas, ty stugan rymde inte hur många som helst.

Naturligtvis föddes barn till pigor som bodde i fattigstugan. Mellan åren 1863 – 1897 föddes 16 barn och de flesta skrevs i kyrkoboken som oäkta son eller dotter, då de var barn till ensamstående pigor eller fattighjon i Trollhättans fattigstuga. De nyblivna mammorna var från 23 år och upp till 43 år gamla. År 1890 bodde det två barnmorskor i Trollhättan, Helena från Frändefors samt Augusta från Gärdhem, men oftast var det en grannfru som ställde upp som jordemor. De flesta mödrarna var ensamstående pigor som inte hade någon annanstans att ta vägen och var satta på gatan. Barnen var utsatta för spott och spe och skälldes för att vara oäkta och horungar. Endast tre av de nyfödda barnen på fattighuset har fått båda sina föräldrar namngivna. Barnen som bodde i fattigstugan hade det mycket svårt, ty de skulle vara utomhus hela dagarna och hade ingen plats att få leka inomhus. Barnen skulle för övrigt vara tysta och veta hut, hämta och bära in ved, göra enkla arbeten och överhuvudtaget inte få synas eller höras. De skulle gå i skola så att de fick lite bokliga kunskaper särskilt i kristendom av prästen. När barnen blev 9 år diskuterade man vad barnet kunde arbeta med för att bidra med mat i huset.

Trollhättans fattighus fanns år 1866 i kvarteret Jupiter nr 3b, Tjuven Lundbergs hus. Lundberg hade en lönnkrog och han var hårt påpassad av lagens företrädare. Man beslöt att vid marknaden hålla vakter vid Lundbergs smygkrog. Ty ett halvstop öl eller brännvin var viktigare, än att ha mat på bordet till de halvsvultna ungarna. Fattighuset flyttades och år 1875 var det i kvarteret Juno nr 1. Ned till fattighuset sprängdes väg i Skolgatan. (Idag Olof Palmes gata) Samma år byggdes ett Fattighus utmed Kungsgatan. På Stafveredsmosse fanns Fattigkassan på Loke nr 5 o. 6. Från fattigkassan kunde man i nödfall få lite hjälp. Fattigvården var mycket kostsam i Trollhättan vid denna tid. De flesta i Trollhättan var mestadels fattighjon eller människor utan ägodelar. Alla fick inte hjälp från fattigkassan utan barn och gamla blev utackorderade i ett år i andra trångbodda familjer, denna åtgärd blev en ynka liten slant till familjen som hade hand om den fattige.

På nedre plan i det gamla fattighuset i Trollhättan fanns fyra enkla rum, med en inhyst familj i varje rum. En mycket enkel matlagning kunde ske på den lilla rörspisen, medan den vanliga matlagningen skedde i det gemensamma köket. På andra våningen fanns även där några rum. För att försöka mildra verkningarna av missväxt och nöd ordnade kommunen med lin och ull så att fattiga kunde spinna, koka soppa och baka bröd på råg/havre/ärtmjöl så att bröd fanns till de svultna. Fattiga personer fick ibland en pollett för att kunna byta den mot ett mål mat med soppa och bröd. De gav inte slantar, ty då hade de fattiga bara köpt brännvin. Fattigvårdslagen kom år 1871 där det förordades om nödorttig bärgning åt dem utan arbete.

Det nya fattighuset som byggdes 1875 bredvid det äldre huset, innehöll 4 rum med kök på vardera av de två våningarna samt hade även två små vindsrum på gaveln. Fattighuset var i en mörk träbyggnad vid kvarteret Hebe i Trollhättan. Det fanns inte många sovplatser i fattighusen. Fattighushjonen försörjdes av allmosor och från kyrkokollekt, men fick bidra till sin egen försörjning så gott det gick. När vällingklockan ringde vankades mat som vattgröt, lite blaskigt kaffe, sill och *potäter*, vattvälling med mjöl och ibland med gryn. Någon gång fanns även en bröds kalk, en ostbit eller skanken från en höna. Vid bränder gavs hjälp från häradskistan endast till bönder men inget åt dem som inget av värde ägde.

Fattighjonen som inte var sjuka och för orkeslösa skulle gå till Gudstjänsten på söndagarna. Gärdhems kyrka låg lite väl långt bort och kyrka närmre fallen fanns inte. Eftersom Trollhättan ännu inte hade egen kyrka, höll man gudstjänst i Prins Oscars skola, som låg norr om Statskyrkan mellan kraftkanalen och älven, tills Statskyrkan byggdes 1862. Fattighjonen skulle lyssna till prästens ord "*vårt dagliga bröd giv oss idag, och fräls oss ifrån ondo*". De kände sig ofta som de arma fattiga syndare som prästen talade om, samtidigt som de önskade att de hade lite av Guds bröd. Ty de trodde på en barmhärtig Gud, men straffades med att få bo i fattigstugan och ta emot nådegåvor.

På alla sätt försökte man motarbeta att stora barnfamiljer flyttade in, som kunde vara till belastning för Trollhättan. De som inte fick bo i Trollhättan, flyttade sig och sin familj snabbt till Staveredsmosse, som tillhörde Gärdhem. Då bodde man ändå nära älven och kanalen, där arbete kunde finnas. Det var ruffiga små hus, som fick inhysa en familj till. Stora familjer med många barn bodde på Staveredsmosse och den som hade arbete gjorde dagsverken vid kanalen. Erik och Johanna på 'Mossen' fick 11 barn mellan år 1873 – 1895 och det var inte lätt att skaffa mat till dem. Man hade inte mycket, men det kanske räckte till en bit bröd till rovorerna och sugget. Ty små smulor är också mat.

Det ordnades ibland fattiggårdsauktioner där bönderna bedömde, valde och kände på männens kroppar, på deras nackar och armmuskler, om de var starka och arbetsföra, innan de ropades in. De som gav det lägsta budet för att ta hand om den fattige fick fattiglappen till sitt hushåll. Detta förfarande kostade minst för kyrka och kommun. Naturligtvis önskade man att bonden skulle ta hand om fattighjonet hela året och inte bara då det var som mest att göra i lantbruket. Om bonden inte kunde ha kvar inhysingen längre eftersom det kanske inte fanns tillräckligt med föda, fick han böta och betala till fattigkassan. Bonden som hyste en fattig inneboende, kunde senare i slutet av 1800-talet få ungefär en halv krona per dag. Ofta trodde bonden att himmelens portar skulle öppna sig en dag, då han står inför vår herre, av denna välgärning.

I de stora städerna i Sverige anordnades arbetshus som i Göteborg kallades för 'Bracka', ordet grundas på *barack* där militärerna huserade. Vid arbetshuset kunde bönderna eller andra städsla uslingarna för en brödbit. Från predikstolen talades om att visa kärlek till sin nästa och att vara barmhärtig mot dessa våra minsta små och fattiga, vilket även fanns med i kyrkolagen samt landskapslagarna. Prästen talade om att alla måste göra sin kristliga gärning mot dessa våra barn som svalt. Ju mer salvesfull en predikan var och människor berördes i sina sinnen, ju mer öppnades deras lommar. Ty "*det är saligare att giva än att taga*". Ibland blev det inspektion i fattigstugan och endast de som var husfattiga, blinda, sängliggande, änkor, föräldralösa barn, lytta och vanföra fick finnas på fattighuset, när det var för många där vid den kalla årstiden. Övriga kördes på dörren. Hoppet om ett bättre liv är det sista som lämnar människan. Och ständigt återkom orden om att flytta till Amerikat och bli rika, men ingen av de fattiga hjonen hade ens en skärv i näven och kunde knappt ta sig utanför dörren.

Brännvinet flödade i socknen, men man fick inte använda spirituosa på fattighuset. Gästgivargård fanns vid älven, men små lönnkrogar fanns alltid i närheten att tillgå. Regler var uppställda som alla fick följa på fattighuset, om att icke förtära rusdrycker, använda ett vårdat språk och att slagsmål inte fick förekomma. Allt som oftast hettade det ändå till, då någon ansåg sig orättvist behandlad eller blivit beskylld för att ha tagit någons undångömda brödbit eller som kanske ville ha en bättre sovplats nära eldstaden. På söndagen skulle man hålla sig i stillhet, gå i kyrkan och leva efter tio Guds bud; *Tänk på vilodagen så att du helgar den.*

Fattigkassan betalade för medicin och ibland för läkarhjälp. Från 1949 var Dr Carl Rinman tillsatt att kurerade de sjuka vid Trollhätte strand. Med båtarna i älven kom många personer som var sjuka i kolera och några kom tyvärr iland, och sjukdomen spreds snabbt särskilt bland dem som bodde närmast slussarna. Doktorn hjälpte de fattiga och det var även till honom man satte sin tilltro när kolera i flera omgångar härjade. Dr Rinman gav ibland själv medicinen till de fattigaste på Stavereds mosse, eftersom de inga slantar hade. Ibland kunde hela familjer stryka med. År 1866 såg man nästan en hel storfamilj som dog i kolera. Niklas och Fredrika på Åker i Trollhättan hade många barn. Tre av deras barn förutom de själva dukade under av kolera under 9 dagar i augusti.

1890 byggdes fattiggården å Stafvered i norra Trollhättan. Det fanns ungefär dubbelt så många kvinnor som män på fattiggården. Eftersom både män o kvinnor bodde på gården kanske även kärlekens blomma satte sina frön i ett litet barn på fattiggården. De barn till unga fattighjon som föddes på fattiggården, skrevs som 'oäkta', alltså finns ingen barnafader nämnd. 1899 föddes Berta, 1902 Hulda, 1907 Oskar, 1908 ett dödfött barn, 1909 Anna och Karl, 1910 Knut. Bakom varje barns födelse fanns en oerhörd tragisk historia hos modern med en fästman som rymt, eller oerfarna unga kvinnor som 'släppt till'. Barnmodern kanske hade förskjutits av sin familj eller arbetsgivare, när hon hamnade i omständigheter och fick vända sig till fattiggården för att inte svälta ihjäl. Ingen ville frivilligt komma till fattiggården och kände skam över att behöva bo där. Åren 1898-9 fanns på fattighuset undernärda och magra människor utan motståndskraft, så flera dog i tuberkulos och lungrot, men även ålderdomsaftyning nämns som dödsorsak. Alma 20 år och Hildur 23 år var unga kvinnor som avled på fattiggården. Flera personer på fattiggården blev ändå mycket gamla Johanna blev 94 år och Malena blev också 94 år. Gud ger och Gud tar.

Nya reformer kom år 1918 med en fattigvårdslag och namnet fattigstuga namnändrades till ålderdomshem, då där oftast bodde gamla människor och återigen fanns det en ny möjlighet att överklaga beslut. Dock var det en strängare fattigvård. Fattigvård ändrades till socialhjälp år 1956 och från år 1982 har vi Socialtjänstlagen. Kommunen där den behövande vistas är skyldiga att ge den nödiga hjälp som behövs. Fattiggård, försörjningshem, ålderdomshem, servicehus finns på Stavered i Trollhättans stad.

Referenser:

Internet 2011-07-28
slaktdata.org.
wikipedia: vadstena hospital
ortnamnsregistret. Trollhättans stad

Litteratur

Werner Johansson: Stranna och Strannas barn. Trollhättan. 1950.
G. Lundén. Trollhättan genom tiderna. Trollhättan. 1946.
Trollhätte-Gillet. Historia och historier om Stranna. Nr 6. 1998.